

A beintegrálás borzalmi és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táborában (1934-1953)

Manapság számtalan olyan munkával találkozhatunk, amelyek alapján részletes képet kaphatunk a Gulágot megjáró férfiakról és az általuk átélt borzalmakról. Ezzel szemben kevés olyan tudományos írás kerülhet kezünkbe, amely a Szovjetunió területéről Gulágra elhurcolt nők oldaláról világítja meg a kérdést. Éppen ezért célunk, hogy bemutassuk, a nőket milyen módon integrálták a táborokba, milyen kiszolgáltatott körülmények között éltek, hogyan tekintettek rájuk a férfi rabok, valamint az örök, és hogy a Gulág tekintettel volt-e a nőiség kérdéseire. Mindezek tárgyalását azért tartjuk fontosnak, mert a Gulágon, mint „cseppben a tenger”, a sztálini rendszer lényege tükröződik vissza, megismerhetjük általa a hatalmi mechanizmus működését.

Első körben tekintsük át, hogy a nők milyen valós vagy mondvacsinált indokkal kerültek a Gulágra. Tudjuk, hogy nem kellett sok ahhoz, hogy valakit kényszermunkára ítéljenek, éppen elegendő volt az, ha egy kicsit is gyanús volt kapcsolatai vagy magatartása miatt, vagy egy ízben kritizálta a fennálló rendszert. Az ilyen gyanús „elemeket” egyébként sokszor maguk a szomszédok jelentették fel. Nemegy embert vádoltak meg kémkedéssel, számtalan nő pedig azért került táborba, mert „hazaárulónak” minősített férfi közvetlen hozzátartozója volt. Emellett 1937/38-ban körülbelül 1,5 millió embert ítéltek el¹ a dvojkák (kettesbíróóságok) és trojkák (hárombíróóságok) részben a 004477. számú *”Hadművelet az egykori kulákok, bűnözők és más szovjetellenes elemek visszaszorítására”* parancs alapján. Előre megszabták a bíróságok számára, hogy milyen ítéletet kell kiszabniuk: halálbüntetést (1. kategória) vagy 10 év táborban letöltendő kényszermunkát (2. kategória).² 1940 júniusától azonban már azért is egy évig terjedő lágerfogságra ítélték a nőket, ha késtek a munkából. Mindamellett igaz, hogy a rabok között valóban voltak bűncselekményt elkövetők, köztük gyilkosok és prostituáltak. Ám bármilyen indokkal vitték el a nőket otthonukból vagy munkahelyükről, sokuknak csupán annyit mondtak, hogy „csak elbeszélgetésre vagy szembesítésre viszik őket”.

A „szovjet szigetvilágba” érkezve a nőket vegyes vagy női lágerekben helyezték el, amelyek között voltak például mezőgazdasági³ – állattenyésztésre és fakitermelésre épülő –, vasútépítkezéshez, bányászathoz kapcsolódó lágerek⁴. A női táborok között megemlíthetjük a (térképen bejelölt) Kolimai Elgent, a SZLON (*Szavernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija* = Különleges Rendeltetésű Északi Lágerek) alá tartozó Zajackij Osztrovot, a Sziblag táborokkomplexum részét képező Arliukot és Krivoscsekovot. A női táborok között létezett az úgynevezett OLZSIR (*Oszobij Lager dlja Zson Izmenyikov Rogyini*), azaz a hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábortípus, melyet másként *feleséglágernek* is neveztek. Ide kerültek 5-8 évre a nagy tisztogatások idején elítélt, kivégzett politikusok feleségei, akiket házastársuk feljelentésének elmulasztásával vádoltak.⁵ Valamennyi lágert egybevéve azonban komoly különbségekről beszélhetünk, elsősorban a korai éveket tekintve, hiszen ahogy Czéh Zoltán fogalmaz egyik tanulmányában, „a rendtartás, az élet- és munkakörülmények mindenütt a helyi adottságok és követelmények függvényében alakultak ki.”⁶ Így a táborok között voltak nagyon és kevésbé szigorúak egyaránt.

¹ Azt sajnos nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy hány százalékot tettek ki a nők.

² Gulag (also: GULag, GULAG). Dimensionen des Gulag. 2020.

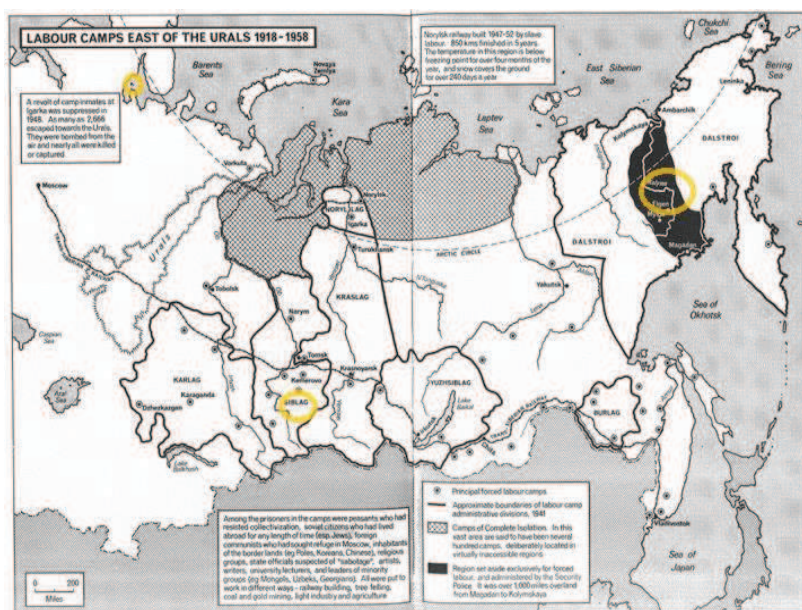
³ Köztük Sziblag

⁴ Például BAMlag

⁵ Az első ilyen tábor 1937-38-ban jött létre. Az alapítást lehetővé tette egy 1937. augusztus 15-én keletkezett 00486. számú NKVD rendelet, amely engedélyezte a „nép ellenségeiként” megbélyegzett és elítélt férfiak feleségeinek és gyermekeinek lágerbe küldését. (Baldaev 2010. 72.) Az egyik legnagyobb feleségláger, ALZSIR 1939-ben létesült Északnyugat-Kazahsztánban.

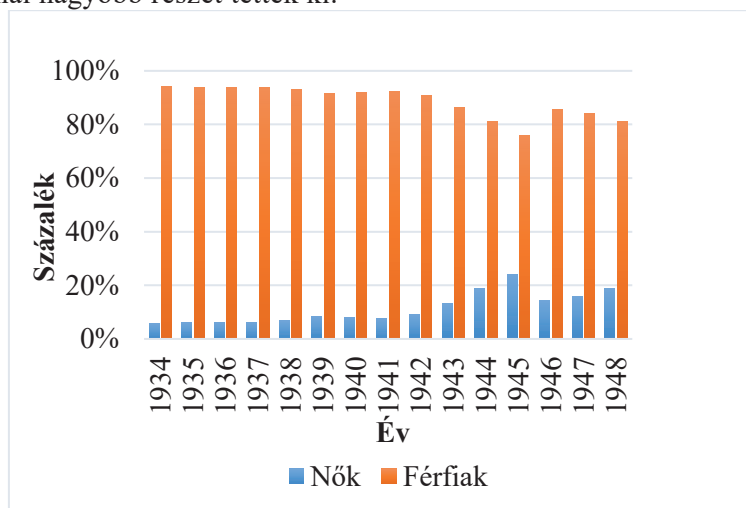
⁶ Czéh 1995. 200.

Előbbit példázza, hogy amennyiben egy tábor kellő távolságban helyezkedett el a vezetőség látókörétől, akkor az örök „megengedhették maguknak”, hogy az általánosnál alacsonyabb szinten tartásuk a napi fejadagot és magasabban a napi munkanormát, illetve nagyobb szigorral törjék le a legkisebb ellenállást is.

1. ábra A Gulág női táborai⁷

Az évtizedek során a Gulág lágereiben a nők számaránya – ahogy a diagramon is látható – mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. 1934-ben a lágerek létszámának 5,9 %-át (30 108 fő), 1939-ben 8,4 %-át (109 986 fő) tették ki.⁸ Csupán a második világháború alatt történt komolyabb arányváltozás: 1943-ban a nők aránya elérte a 13,1 %-ot (125 184 fő), 1945-ben pedig a 24 %-ot⁹ (168 634 fő).¹⁰ A változás oka az volt, hogy számos férfi rabot kiküldtek a frontra, így a nők a rabok számának a korábbiánál nagyobb részét tették ki.

2. ábra Nők és férfiak aránya a Gulág táborokban 1934 és 1948 között (százalékban)¹¹

⁷ The Emergence of Joseph Stalin. <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln: 2017.02.14.)

⁸ A Gulág fogolylétszáma 1934-ben 510 307 fő, 1939-ben 1 317 195 fő. Zemszkov 1991. 70.

⁹ A Gulág fogolylétszáma 1943-ban 983 974 fő, 1945-ben pedig 715 505 fő. Zemszkov 1991. 7071.

¹⁰ Zemszkov 1991. 82.

¹¹ Zemszkov 1991. 7071.

A beillesztés borzalmi – beintegrálódás a táborokba

A nőket a lágerbe való megérkezés után – még a barakkokban való elhelyezés előtt – számos sértegetés és bántalmazás érte, melyek mind azt a célt szolgálták, hogy megtörjenek, elveszítsék saját személyiségük feletti autonómiájukat és meg legyenek fosztva identitásuktól, női mivoltuktól. Ezen megaláztatások közé sorolható egy szovjet sajátosság, mely során a lágerbe megérkezett raboknak a kettős sorfalat álló kényszermunkások között kellett elhaladniuk. Az újonnan érkezett rabokat ekkor leköpdösték és bottal verték. Ezen mozzanat célja az volt, hogy szolidaritás véletlenül se alakulhasson ki az elítéltek között.¹²

Ezt követően megszámozták és számmal látták el a nőket, akiknek ezt a számot az első névsorolvasás során meg kellett adniuk a nevükkel, büntetjükkel és ítéletükkel együtt.¹³ A számmal való ellátás sok esetben úgy történt, hogy a ruhára varrták rá a számot. Előfordult azonban olyan is, hogy rátetoválták a nők bőrére. Utóbbi olyan nőknél volt jellemző, akik nem voltak hajlandók rabszámmal ellátott ruhát viselni. A létszámellenőrzéseknél így nekik meztelenül kellett lenniük. A rabszám testre való tetoválásának nagyon fontos mondanivalója volt, hiszen degradációt, tárgyként való kezelést fejezett ki.¹⁴ Mindazonáltal a bőrre tetovált szám megnehezítette a szökést is.

A rabok regisztrációjakor az örök kitöltöttek egyfajta regisztrációs lapot, amelyen – ahogy a következő képen is látható – feltüntették a nők fontosabb adatait, köztük teljes nevüket, születési adataikat, nemzetiségüket, foglalkozásukat/iskolájukat, valamint, hogy mikor és miért lettek letartóztatva.

1. Фам. Печуро	Орган Советский ро
2. Имя Сусанна	дом арестован
3. Отч. Соломоновна	УИТБ Московский
4. Год рожд. 1933	без сокращений
5. Место рожд. Москва	Отдел области
6. Адрес Москва М.Николопесковской пер 918 кв.6.	№№ дел
7. Проф. (спец.) учитель	Сл. 107.
8. Место работы, должн. 3 м.б. учитель 10 класса	Арх. 2-57 29/8 52.67.
79 средней женской школы в Москве.	Сл. 2-57 29/8 52.7.
9. Парт. З. ВЛКСМ	Арх.
10. Нац. еврейка	Дакто
11. Гражд. СССР	Форм.
12. Арестован 18. I 1967 г.	
13. Характер преступления измента родителей	
14. Ст.ст. УК 187а 13-8 137021	
15. Карточка заполнена	

3. ábra Szuszanna Pecsora regisztrációs kártyája¹⁵

A számmal való ellátást követően a nőknek a fürdőbe kellett vonulniuk, hogy megmosakodjanak és higiéniai okokból leborotválják szőrzetüket. Ám a belépés előtt meztelenül kellett várakozniuk az örök jelenlétében, a borotválást pedig nem azonos neműek végezték. A nőket a férfiak, a férfiakat a nők szőrtelenítették. Előfordult, hogy a nőket ráállították egy hokedlire és úgy borotválták meg a férfiak. A nők számára a kezdeti megaláztatások között a borotválási aktus volt az egyik legmegalázóbb. Csupán néhányan voltak olyan szerencsések, hogy őket nők szőrtelenítették. Ehhez azonban az kellett, hogy valamilyen holmijukról lemondjanak. Megemlíthetjük például Fényes Tóth Olgát, aki beszámol a szőrtelenítési aktusról és a tisztálkodásról:

¹² Ezt a módszert a Tito-i Jugoszlávia átvette és alkalmazta.

¹³ Vasicek 2003. 28.

¹⁴ Bárđonicsek 2019. 77.

¹⁵ Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecsuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).

„Amikor egy nő az én kis táskámhoz ér(t – B.D.), meglátja benne a szandált, amit a felvidéki asszony adott, felragyog a szeme s az ukrán mondja, hogy a szandált kéri.

- Ha megkapja, - teszi hozzá – nem férfi fogja megborotválni, hanem ő.

- Jól van - mondom – de itt a húgom – és Rózára mutatok – akkor azt is megborotválja.

A nő bólint, hogy rendben van. Most kinyílik a fürdő ajtaja. A párától az első pillanatban majd megfulladok. Nehéz, elmélyítő testszag keveredik a forró levegővel. Hányingert kapok, és már nem bírok kivánszorogni, hanem ott könnyebbülök meg. Hancúroznak az oroszok és durva nevetések keverednek a levegőben. Amikor szemem megszokja a párát, akkor borzadok meg. Négy meztelenre vetkőzött férfi sürgölődik. Csak rongydarab takarja altestüket. Ezek merik a dézsába a vizet. Elsikoltottam magam, amikor megláttam és földbegyökerezett lábbal álltam, mint egy szélütött. Borzalom!!! Ilyen aljasságot!

Az egyik férfi számolja, hogy mindenki megfürdött-e? Törülközőnkkel valahogy eltakarjuk magunkat és úgy hozunk vizet. Szemérmetlen, gátlás nélküli undorító szexuális jelenetek játszódnak le. (...) Hát ez valami szörnyűség, amit itt látni, nincs ezekben egy szemérnyi tisztesség sem. S egy ilyen aljas nép gyilkos hordája jött Európába, hogy felszabadítsa az emberiséget.”¹⁶

A fürdetést és a kezdeti megaláztatásokat követően kiosztották a ruhákat. Előfordult, hogy a kiosztott rabruha szakadt volt, vagy pedig mérete nem felelt meg viselőjének. Anna Andrejeva is beszámol arról, hogy „megfosztottak bennünket mindentől, ami része egy ember személyiségének, és egy olyan formátlan ruhát adtak ránk, amit leírni sem vagyok képes.”¹⁷ Az előírások ellenére 1949-ig sokszor nem osztottak ki rabruhát.¹⁸ A kényszermunkások 1948-ban például a szükséges lábbeliknek 44 %-ához, a ruhamennyiségnek pedig csupán 32,5 %-ához jutottak hozzá. Pedig 1944-ben még kormányrendelet is született az elhasznált autógumik csizmává alakításáról a rabok munkára foghatóságának meghosszabbítása érdekében.¹⁹ A hiányon kívül előfordult olyan is, hogy egyes lágerparancsnokok megengedték, hogy a rabok saját ruhájukat hordják. Ez azonban sok esetben eredményezhetett problémát, hiszen voltak nők, akiknek szakadt és igencsak hiányos volt a ruhájuk. Ennek következtében sokkal hamarabb betegedhetek meg. Egyes nők, akik értettek a varráshoz és a tábor területén talált tárgyakból tudtak tüt és cérnát fabrikálni, összevarrták a szakadt ruhákat. A ruhavarrás emellett azért volt fontos, mert sok nő úgy vélekedett, hogy a kisebb mértékben szakadt ruha kevésbé ássa alá méltóságukat. Ennek érdekében megvarrták vagy megvarratták ruháikat. Azok a nők, akik vállalták mások ruháinak megvarrását, munkájukért cserébe növelni tudták kenyéradagjukat.

1939-ben szabályozták, hogy milyen tárgyakat és ruhákat kell kiosztani a raboknak (4. ábra)

A sztahanovista nőknek lehetőséget biztosítottak arra, hogy készpénz fejében egy évre vásároljanak maguknak a táblázatban megnevezett holmiból. Közöttük szerepelt egy darab alsóing, alsónemű, törülköző, harisnya, barhentruha, valamint egy pár kétujjas gyapjúkesztyű.²⁰

A ruhaosztást követően vette kezdetét a szelekció, mely során figyelembe vették, hogy kit milyen okból és mennyi időre küldtek kényszermunkára. Három csoport volt. Az egyiket az öt évnél kevesebb időre, a másodikat az öt évnél hosszabb időre ítelt urkák, azaz köztörvényesek alkották. A harmadik csoportot az ellenforradalmi vétségekért kényszermunkára ítelt politikai rabok képezték. Az urkák és politikai rabok közötti különbségekre később térünk ki.

¹⁶ Fényes 1959. „A nálunk lévő csomagokat is átvizsgálják” szöveghelytől.

¹⁷ Applebaum I. 2005. 341.

¹⁸ Gereben 2013. 324.

¹⁹ Gereben 2013. 324.

²⁰ Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

Tárgy megnevezése	Mértékegység	Mennyiség	Kiosztott holmi megőrzésének maximális ideje (év)	Megjegyzés
<i>Fejkendő</i>	darab	1	1	
<i>Sapka</i>		1	2	Norillagban prémsapkát adtak.
<i>Nyári kabát</i>		1	1	
<i>Szoknya</i>		1	1	
<i>Parquet-, barhentruha²⁰</i>		1	1	
<i>Alsóing</i>		2,5	1	
<i>Fehérnemű</i>		2,5	1	
<i>Bőrcsizma</i>	pár	1	1	
<i>Törülköző</i>	darab	2	1	
<i>Csizma</i>	pár	3	1	
<i>Pamut kapcarongy²¹</i>		1	1	Csak azoknak osztottak ki, akik szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben dolgoztak.
<i>Rövid (3/4-es) kabát</i>	darab	1	1	
<i>Lélekmelegítő²²</i>		1	2	Csak a külső munkát végzők és a fűtetlen helyiségben dolgozók kaptak. A déli (grúz, azerbajdzsáni, örmény, üzbég, tadzsik, türkmén, krími) régiókban nem osztottak lélekmelegítőt.
<i>Bunda</i>		1	4	A szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben dolgozók 7 %-a kapott csak.
<i>Nemez/halinacsizma²³</i>	pár	1	2	Csak a szabadban dolgozók kaptak, és lecserélhették pamut harisnyára és/vagy gumicsizmára.
<i>Kétujjas gyapjúkesztyű</i>		2	1	2 pár járt a szabad levegőn dolgozóknak és egy mindenki másnak.

4. ábra Női kényszermunkások számára kiosztott tárgyak (Fő)²¹

²¹ Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

A szelekció során fontos szempont volt az egészségügyi állapot is. Az ún. *raszpiszanyije boleznyi*, azaz *beteg listája* határozta meg az egyes kategóriákba sorolandók körét. A sztálinizmus idején többször is módosították a listát. Az 1931-es három kategóriát különböztetett meg.²² Az elsőbe tartoztak azok, akik nehéz fizikai munkát végeztek, noha közöttük is voltak olyanok, akik betegek, például asztmában, szívproblémában, tuberkulózisban vagy tumortól szenvedők voltak.²³ A második kategóriába az alacsonyabb rendű munkákat végzőket sorolták, akik tápanyag okozta rendellenességektől, szívbetegségektől, akut tüdőtagulástól, anemiától, izomsorvadástól, esetleg gonorreától győtrődtek.²⁴ Ezek a betegségek igencsak szignifikánsak voltak, mindazonáltal gyógyíthatók.²⁵ A harmadik volt a rokkantak, azaz a munkaképtelenek kategóriája. Az ide tartozók amellet, hogy testi deformitással rendelkeztek, pellagra okozta alultápláltságtól, illetve étel rendellenességtől is szenvedtek. Azokat a nemrokkant betegeket azonban, akik betegségük miatt ideiglenesen a legkisebb munkára sem voltak foghatók, elkülönítették, tábori kórházba, vagy egyfajta karanténba helyezték, annak érdekében, hogy meggyógyuljanak és újult erővel láthassanak neki a számukra kijelölt munkának. Feltehetően a munkaerő szüksége miatt tartották fontosnak a betegek gyógyítását.

Az egészséges(ebb) *zek*-eket, azaz rabokat munkára osztották be és munkavégzésük eredményességének arányában szabták meg fejadagjukat. Tehát a munkavégzéstől tették függővé az ételosztást. Egy 1939-es rendelet is kimondta, hogy aki nem tudja vagy vonakodik teljesíteni a napi munkanormát, esetleg szimulálás miatt nem hajlandó kiszabott munkáját elvégezni, az csökkentett porciót kap. Ez a korlátozás azonban nem minden ételtípusra vonatkozott (például a sóra, babérlevélre, teapótlóra nem), „csak” a vitaminban, kalóriában leggazdagabbakra,²⁶ amelyek megvonása idővel komolyan kihatott az elítéltek egészségi állapotára és álló-, teherbíró képességére. Bár az adatok némely ponton hiányosak, láthatjuk, hogy bizonyos ételekből az átlagnak kevesebb, mint felét kapták meg. Ezen felül búzalisztból, állati zsírból, cukorból, sőt, a fehérje miatt oly fontos húsból semmit sem kaptak. Mindezek együttesen az immunrendszer gyors legyengüléséhez vezettek.

Étel típusa	Mennyiség (gr)		Étel típusa	Mennyiség (gr)	
	<i>Büntettek fejadagja</i>	<i>„Általános” porció</i>		<i>Büntettek fejadagja</i>	<i>„Általános” porció</i>
Rozskenyér	400	1100	Tészta	?	10
Búzaliszt	0	61	Cukor	0	17
Lisztkeverék	5	?	Teapótló	4	2
Különféle kása	35	?	Burgonya és zöldségek	400	650
Hús	0	39	Paradicsompüré	3	10
Hal	75	155	Zöldpaprika (Hüvelyes paprika)	0,1	?

²² 1939-ben Berija megerősítette a 31-es kategorizálást,²² és szabályozta a legyengült szervezetű még és már nem dolgozó rabok étkeztetését.

²³ Alexopoulos 2017. 67.

²⁴ Alexopoulos 2017. 67.

²⁵ Alexopoulos 2017. 68.

²⁶ Prilozsenyije № 12. Norma № 12 1939.

Növényi olaj	5	14	Babérlevél	0,2	0,2
Állati zsír	0	4	Só	20	20

5. ábra Büntetésből csökkentett napi porció (Fő/gr)²⁷

Amikor a Vörös Hadsereg benyomult Lengyelországba és a balti térségbe, jelentősen megnőtt a Gulág „lakóinak” száma, így új kategorizálást kellett életbe léptetni. A „betegek listáján” immáron hat csoport szerepelt: 1. fizikai munkára alkalmas, 2. korlátozott munkaképességű, 3. legyengült, 4. beteg, 5. rokkant, 6. állandó támogatásra szoruló.²⁸ A német hadsereg betörése után tovább bővült a „lista”, ezúttal hétre: 1. nehéz fizikai munkára fogható, 2. közepes nehézségű fizikai munka végzésére alkalmas, 3. könnyű fizikai munkát végző, 4. könnyebb feladatokat ellátó igazoltan rokkant, 5. egyáltalán nem dolgozó igazoltan rokkant, 6. hivatásos munkás, 7. megnevezés nélküli.²⁹ Konkrét számadatokkal tudunk szolgálni Sziblagot illetően, ám ezek az adatok a „komplexumban” raboskodó férfiakra és nőkre együttesen érvényesek. 1942-ben, amikor több, mint 33 000 kényszermunkás raboskodott a sziblagi lágerekben, a zekék kevesebb, mint 20 %-a nehéz vagy közepes nehézségű munkát végzett, 37,8 %-a könnyű fizikai munkára lett beosztva, 31,5 %-a dolgozó rokkant, 13 %-a pedig nem dolgozó rokkant volt.³⁰ 1944-ben a hét kategóriát végül lecsökkentették négyre: 1. nehéz fizikai munkát végző, 2. közepes nehézségű munkavégzésre alkalmas, 3. könnyű fizikai munkára beosztott, 4. rokkant és elgyengült kényszermunkás.³¹

A megfelelő kategóriába sorolásnál egyébként gyakran úgy állapították meg, hogy az illető nő mennyire alkalmas a munkafeladatok ellátására, hogy egy vizsgálat során egy orvos megcsípte minden nőnek a fenekén a bőrt. Ha petyhüdt volt, akkor munkaképtelennek minősítették őket, ha pedig kellően rugalmas volt, akkor nehéz munkákra lettek beosztva.³² Hasonlóan furcsa vizsgálati módszer volt, amikor a betegek farcsontjának kinézete alapján vonták le a következtetést a beteg egészségügyi állapotáról. Ha erősen kiállt a csont, és azt lilás foltok vették körül, akkor a betegnek a következő kis időben nem kellett dolgoznia.³³ Szintén lehetőség adódott a munkavégzés elkerülésére a reggeli „kivonulásnál”, hiszen akkor egy orvosnak és/vagy ápolónak is jelen kellett lennie. Ha az egészségügyi dolgozó úgy látta, hogy egy kényszermunkás túl gyenge állapotban van, akkor felmenthette az illetőt a munka alól. Bár a visszaemlékezők szerint ez ritkán valósult meg.

Az egészségügyi szelekción kívül létezett egy teljesen más jellegű válogatás is. Az örök egyfajta „mustrát” tartottak, kiválasztották azokat a – szerintük – szemrevaló nőket, akiket ágyassá akartak tenni. Ezt a procedúrát mi sem szemlélteti jobban, mint Dancig Szergejevics Baldajev egyik rajza a *Drawings – from the – Gulagból*. Baldajev – Szolzsenyicinhez és a női túlélőkhöz hasonlóan – leírja, hogy a bizottság tagjai a „kedvükre való” nők számára belső (például irodai) munkát ajánlottak fel, cserébe azért, hogy szeretőik legyenek. Azok a nők, akik ezt a fajta ajánlatot elutasították, sokkal nehezebb fizikai munkára lettek beosztva.³⁴

²⁷ Prilozsenyije № 12. Norma № 12 1939.; Bell 2011. 144.

²⁸ Alexopoulos 2017. 68.

²⁹ Alexopoulos 2017. 6869.

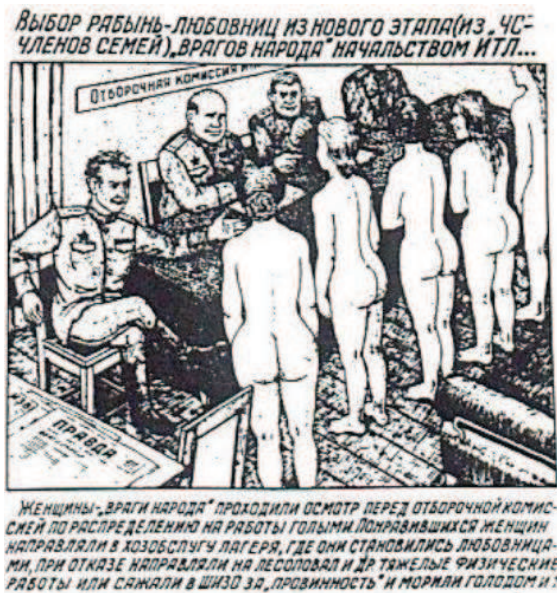
³⁰ Alexopoulos 2017. 69.

³¹ Alexopoulos 2017. 69.

³² Alexopoulos 2017. 69.

³³ Rózsás 1995. 159.

³⁴ Baldajev szerint gyakran előfordult olyan is, hogy valakit kiéheztetésre ítélték. Baldaev 2010. 72.

6. ábra A "szeretők" kiválogatása³⁵

A beintegrálási folyamat zárásaként „elhelyezték” a nőket egy barakkban, ám számtalan esetben előfordult, hogy a nőket „nem várta” alvásra vagy étkezésre szolgáló épület, csupán egy üres terület, esetleg félkész állapotban lévő barakkhálózat”. Ilyen helyzetben a nőknek kellett felépíteniük a tábor valamennyi épületét, köztük a rabok és örök barakkjait, a lágerparancsnokok faházait, a vahtát (őrszobát), a fürdésre, valamint ruhamosásra szolgáló létesítményt és a többit. A következő ábra kiválóan szemlélteti, hogy mennyi épületből áll(hatott) egy tábor. Az épületek megnevezéseit lásd a lábjegyzetben.

7. ábra A táborok felépítése^{36,37}

³⁵ Baldaev 2010. 72.

³⁶ Baldaev 2010. 6263.

³⁷ Épületek megnevezése: 1.Adminisztrációs épület, 2.Ebédli és tanterem, 3.Rokkantak részlege, 4.Büntető elkülönítő, 5.Hullaház, 6.Kórház és konyha, 7.Gyógyosztály, posta, cenzori hivatal, 8.Kisbolt, 9.Átjáró a zónába, 10.KPP, vízleeresztő, udvar központja, 11.Fűtőanyag raktára., 12.Villamos állomás, 13.Szakemberek épülete, 14.Ipari zóna, 15.Tér a raboknak (itt zajlottak a létszámmellenőrzések), 16.WC (ez általában egy földbe vájt gödör volt), 17.Munkások

Az építkezések befejeztéig sokan sátorban, vagy a fekhely hiányából eredően a földön, vagy kisebb árokokban aludtak. Ennek azonban igen komoly következményei lehettek, hiszen akár halálra is fagyhattak éjszaka vagy a felfázás következtében soha többé nem vállalhattak gyermeket. A barakkoknak a moszkvai utasításokat követve kellett kinézniük. Ennek következtében fából épültek, alaprajzukat tekintve pedig téglalap alakúak voltak. Azokban a légerekben azonban, ahol nem volt elegendő fa, egyéb anyagokhoz nyúltak, például kőhöz. A már felépített barakkok igen szegényes életkörülményeket nyújtottak a nők számára, hiszen sokban megfelelő ivóvízellátás, világítás, fűtés sem volt. A puritánságot mutatja az is, hogy az alvásra szolgáló priccsek igen primitívek voltak. Az ágyak általában kétszintesek és négyzemélyesek voltak, de sok helyen megjelentek az ún. *szplosnija nari*-k is, a hosszú, fából készült hálópadozatok.

A kiszolgáltatottság tényezői

Láthattuk, hogy a „szigetvilágba” való megérkezés pillanatától kezdve mennyi megaláztatás érte a nőket. Helyzetüket, kiszolgáltatottságukat azonban tovább súlyosbította, hogy a Gulág-igazgatóság igyekezett még a minimális szabadságfaktortól is megfosztani őket, hiszen minduntalan előírta számukra, hogy mikor mit és hogyan tehetnek, vagy kell tenniük. Megszabta az ébredés és lefekvés idejét, a munkára vonulás módját és a munkavégzést, a táborok közötti és szögesdróton túli kapcsolattartási lehetőségeket. Ebből is megállapítható az a tény, hogy miképpen a sztálini rendszer, úgy a Gulág is törekedett az emberek szabadságuktól való megfosztására, sőt az elítéltektől még azon minimális szabadságfaktort is igyekezett megvonni, mely a szabad orosz állampolgárok számára még elérhető volt – gondolhatunk itt például a szexualitás szabályozására.

A nők táborbéli sorsát már a légervilágba való megérkezést követően nagyban meghatározta, hogy milyen pozíciót foglaltak el a tábori hierarchiában. A köztörvényesek, azaz „*urkák/urkászok*” – köztük tolvajok,³⁸ prostituáltak – a hierarchia tetején álltak, így ők politikai rabtársaikhoz képest jobb körülmények között éltek, könnyebb munkát végeztek, az elit tagjait pedig számtalanszor nevezték ki munkásbrigád vezetőnek és az „arra érdemesek” kínzására. Noha az urkászokat is gyakorta érthette erőszak az örök vagy más urkák részéről, a Gulágot rabként vagy örként megjárta visszaemlékezők szerint a szexuális perverziók legkedveltebb célpontjai a jóval sebezhetőbb, hierarchia alján álló politikai foglyok³⁹ voltak.

Bár számtalan hasonlóság figyelhető meg a férfi és női rabok között (utazás módja, életkörülmények, egészségügyi ellátás stb. kapcsán), a nők nemi adottságuknál fogva már a Gulágra való útnak indítás⁴⁰ pillanatától kezdve sokkalta kiszolgáltatottabb életkörülmények között éltek,

barakkja (OLP=Otgynij Lagernij Punkt, ITL=Iszprovityelno-Trudovij Lager), 18.Tisztibarakk, 19.Őrök laktanyája, 20.Őrség garázsa (MVD), 21.Őrkutyák tenyésztelpe, 22.Rabok lakózónája, 23.Külső KPP, 24.Könyvtár, 25.Közrendszézeti Osztály, 26.Őrtorony, 27.Jégkamra, 28.Zöldsegraktár, 29.Élelmiszerraktár, 30.Rabok ebédlője, 31.Klub, 32.Sportpálya, 33.Szabó- és cipésműhely, 34.Szivattyútelep, 35.Kazánház, mosókonyha, 36.Kovács- és lakatosműhely, 37.Garázs, 38.Asztalosműhely, 39.Ruharaktár, 40.Fürdő, 41.Melegház, 42.Tűzoltórészleg, 43.Istálló és gazdasági bejáró, 44.Disznóól, 45.Lőtér, 46.Rabok temetője (a holttesteket tömegsírokba helyezték), 47.Bejárat a táborba, 48.Őrjáratí ösvény. Baldaev 2010. 6263.

³⁸ Közéjük sorolták be azokat a „tolvajokat” is, akik csak azért loptak élelmiszert (sok esetben egykori birtokukról), mert éheztek.

³⁹ A politikaiak, azaz „kicsi rózsák” hierarchiájában négy kategóriát különböztethetünk meg: szovjetellenes agitációzó, ellenforradalmi tevékenységekért elítéltek, „ellenforradalmi terroristák” és „trockisták”. Közöttük is nagy számban voltak olyanok, akiket koholt vádak alapján tartóztattak le. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy a cári rezsim és a sztálini korszak politikai foglyai között nem állapíthatunk meg kontinuitást, hiszen a sztálini időkben „*politikai foglyoknak*” tekintett rabok – szemben a cári rezsim forradalmár foglyaival – valójában sosem képezték a rendszer ellenzékét és nem is küzdöttek annak megdöntéséért. Ennek ellenére őket nevezték a „nép ellenségeinek”.

⁴⁰ Mindezt tökéletesen szemlélteti a „*kolimai villamos*” elnevezés, amellyel a hajókon történt csoportos nemi erőszak elkövetését illették. Az egyik túlélő, Jelena Glink elmondása szerint „*a 'koncsaj bazar' [elég a mókából] utasításra az éppen soron lévő vonakodva abbahagyta, amit művelt, és átadta a helyét a következő férfinak, aki teljes készenlétben várakozott...*” (Applebaum I. 2005. 331.) A lengyel Janusz Bardach szerint „*mihelyt a nők előbukkantak a részen keresztül, a férfiak leszaggatták a ruháikat. Egy nőre egyszerre több férfi vetette rá magát. Láttam, amint vonaglik az áldozatok fehér teste, amint kétségbeesetten rúgkapálnak, a férfiak arcába karmolnak. Az asszonyok haraptak, kiáltottak és jajgattak.*” Applebaum I. 2005. 332.

több ízben váltak erőszakos cselekmények áldozataivá.⁴¹ Csupán azok voltak jobb helyzetben, akiket egyáltalán nem tartottak szépnek, kívánatosnak, vagy akiknek valamilyen testi deformitásuk volt. A szépség tehát kész csapás volt, mert az azt jelentette, hogy a nőt naponta, akár egy nap többször is érthette bántalmazás, akár egy csoport, de tinédzserek által is. A csoportos megerősöklésre Kolimán még kifejezést is kitaláltak, ez volt az ún. „*kocsisor*”. Emellett az orosz bűnözői zsargonban gyakran használták a csoportos erőszakételre a „*posztavity na hor/ocseregy*”, azaz „kórusba/sorba állítani” kifejezést is.

A nőekkel való bánásmódot tekintve sok hasonlóság figyelhető meg a terrorizmus és a Gulág áldozatainak „történetét” illetően. A terrorista szervezetek és a Gulág-alkalmazottak egyaránt törekedtek az állandó feszült légkör, a rettegés, a megfélemlítés és a kiszolgáltatottság érzésének fenntartására, valamint a foglyok személyiségének megtörésére. A félelemben tartás mind a terror szervezetek, mind a Gulág részéről a rabok irányíthatóvá tételét, ellenállástól való elriasztását célozta. A személyiség megtörését pedig a pőrere vetköztetés, a tárgyként való kezelés, a különféle kínzásmódlak használatával igyekeztek elérni. Mindezekre számtalan példával szolgálnak a túlélők visszaemlékezései, Szolzsenyicin írása (*A Gulag-szigetecsóport 1934/1956*), illetve a Dancig Szergejevics Baldajev Gulág-folklórkutató által készített ábrázolások és feljegyzések a *Drawings – from the – Gulag* c. könyvben. Valamennyi tanúbizonyságot tesz arról, hogy mennyi ör (és férfi rab) törekedett arra, hogy éreztesse a női rabokkal „alsóbb rendűségüket”, akikkel bármit megtehetnek, és akik csupán arra kellnek, hogy csillapítsák nemi vágyukat, alanyai legyenek kegyetlen, sadista elképzeléseiknek. A következő néhány példa kiválóan szemlélteti ezt a fajta bánásmódot. Az örök kártyázás közben gyakran tették meg tétnek a női rabokat, a győztes „vitt mindent”, tehát a vesztes fél női brigádjának egy részét egy meghatározott időre (például éjszakára). Baldajev egyik rajza és a hozzá fűzött megjegyzések révén tudjuk azt is, hogy az örök gyakorta tartottak – akár éjszaka, akár nappal – a nők barakkjaikban valamilyen ürüggyel „ellenőrzéseket”, csak azért, hogy pőrere vetköztethessék, orvosi vizsgálatok alá vethessék őket, így növelve szégyenérzetüket. A felsorakoztatott érvek között általában a drog, kés, alkohol, pornográf anyag utáni kutatás szerepelt. Természetesen, ha ezek közül bármit is találtak, azt nyomban elkobozták. Mindeközben a nőket meztelenre vetköztették, egymás mellett felsorakoztatták, majd egy orvos egymás után testüreg motozást hajtott végre rajtuk.⁴² A rajzon éppen egy ilyen vizsgálatot láthatunk, ahol csupán annyi enyhített az abszurd, megalázó helyzetben, hogy a vizsgálatot nő végezte, és bár az örök, rabtársak is jelen voltak, mégsem feléjük volt fordítva a motozás alanya.

Az örök és rabok sadista szexuális „játékai” (ide nem értve például az ágyasokkal szemben alkalmazottakat) többnyire kínzásmódlakkal, nemi erőszakkal értek fel. Baldajev a már említett könyvében körülbelül 3-4 oldalon keresztül ismerteti mindezeket, köztük közösülés alatti, illetve nemi erőszak elkövetése előtti és utáni „játékokat”. Komoly kínzásnak minősült a „zapodolit pobljudoscsku” („felhúzni a szajha ruhaszegélyét”), ami azt jelentette, hogy a nemi erőszak előtt felhúzták a nő ruháját vagy szoknyáját, megkötötték a feje fölött, végül tárgyakat (például összezúzott üres cigarettás csomagokat, cigaretta csikkeket, gyufásdobozokat, borosüveg dugóját, maradék ételeket, fenyőtoaszt) dugtak fel a hüvelyébe.⁴³ Mindezek fényében megérthetjük, hogy miért élt annyi kényszermunkás nő a túlélési stratégiák nyújtotta lehetőségekkel.⁴⁴

⁴¹ A nők megtörésének módjai jobbra nem orosz találmányok voltak, hiszen azokat javarészt más korokból és kultúrákból vették át. Mivel mindezek ismertetése egy önálló munka témáját képezhetné, jelen tanulmány nem kíván annak részleteibe bocsátkozni. Mindazonáltal a témában már született néhány rövidebb összefoglaló. Lásd: Bárdonics Dominika: Szabályok és büntetések a Gulag női táboraiban. In: A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila, Pécs, 2018. 376386.

⁴² Baldaev 2010. 87.

⁴³ Baldaev 2010. 227.

⁴⁴ A túlélésért folytatott küzdelemben sok nő inkább áruba bocsátotta testét, gyermeket vállalt vagy belekényszerült egy lesbikus kapcsolatba, remélve, hogy ezáltal elkerülheti a későbbi bántalmazásokat. Ha egy urkával került testi kapcsolatba, akkor garantált volt biztonsága, ugyanis a többi bűnöző meg sem közelíthette őt.

Hozzá kell tennünk, hogy gyakran maguk a köztörvényes nők sem a kíméletességükről voltak ismertek. Ők ugyanúgy „elkapták” a láger udvarán a 15-16 éves lányokat⁴⁵, és éppúgy cseréltették partnereiket (ideiglenesen vagy örök érvényűen), mint az örök vagy a vegyes táborokban a férfiak. Létezett az ún. „obmenyatszja kobjulkami/korovkami/kurokhami/nyevesztami”, azaz „elcserélni a menyasszonyt” módszer, amikor a tekintélyes bűnözőnek számító aktív leszbikusok lecserélték passzív partnereiket néhány közöslés idejére egy másik passzív pederasztára, azaz „kancára”.⁴⁶ Ilyenkor úgy mondtak le szeretőjükről, mint egyfajta rabszolgáról. Ez a fajta „cserekereskedelem” sok esetben mindaddig eltarthatott, amíg a pár aktív vagy passzív fele ki nem szabadult. Baldajev szerint mindez annyira átformálta a „kancák” gondolkodásmódját, hogy idővel már nem voltak hajlandók férfiakkal együtt lenni vagy élni, mivel úgy vélték, hogy csupán egy nő képes kielégíteni egy másik nőt.⁴⁷ Baldajev szerint előfordult olyan is, hogy a passzív partnert nem egy másik passzívra, hanem egy aktív pederasztára cserélték le, ez volt az ún. „obmenyatszja petuhami”, azaz „lecserélni a kakast”.⁴⁸ A folklórkutató szerint mindkét cserét megkönnyítette, hogy a „passzívnak” számító nők különösen is értékesnek számítottak vonzó női testüknek és „női lelküknek” köszönhetően, így „szívesen fogadta” őket a többi leszbikus.⁴⁹

Az előbb felvázolt erőszakos cselekedetek gyakran váltottak ki különféle „reakciókat” a nőknél, amelyek a későbbiekben erőteljesen befolyásolták táborbéli életüket, döntéseiket. Az atrocitás következtében a nők könnyen úgy vélekedhettek magukat illetően, hogy mocskosak, és ennek következtében megnőhetett a hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Gyakori reakció volt az öngyilkossági hajlandóság is, hiszen az áldozatok önmagukról alkotott képe az erőszakot követően negatívvá vált, és úgy érezték, hogy inkább a halottak közé tartoznak, mintsem az élők közé. Mindez odáig vezethetett, hogy öngyilkosságon kezdtek gondolkodni⁵⁰ és így szándékosan a tiltott zónába rohantak.

A nők életén és jogain kívül a rendszer általában nem volt tekintettel magára a nőiségre sem, lásd a „menstruáció kérdését”. Sok nőnek ugyanis komoly gondot jelentett a havonta meginduló vérzés, egyrészt azért, mert a „kényelmetlenség” és panaszok miatt megnehezítette számukra a munkavégzést, másrészt pedig azért, mert a tábori körülmények között nehezebben tudták felfogni a vért. A mai nők számára alkalmas lehetőségek hiánya miatt a kényszermunkások a szalma, fű, esetleg valamilyen ruhaanyag használatára kényszerültek – ám amennyiben ruhaneműt vettek igénybe, az a csekély mennyiségű szappan, amit kaptak, nem tette lehetővé, hogy a vértől megfelelően megtisztítsák ruháikat. Mivel a női légerekben voltak 15-16. életévüket betöltött lányok is, feltételezhető, hogy közöttük voltak néhányan, akik a lágerben váltak „érett nővé”. Amennyiben nem volt rabtársaik között édesanyjuk, valószínűsíthető, hogy az idősebb nőkhöz fordultak tanácsért, segítségért. Ebben a kérdésben is megmutatkozhatott a kényszermunkás nőkre jellemző segítőkészség és összefogás.⁵¹

⁴⁵ Fiatalabbakat nem, mert a női táboroknál az alsó korhatár 15 éves kor volt. A fiatalabbakat gyerektáborba küldték.

⁴⁶ Két csoportra osztották a leszbikusokat: „kancákra”/passzív leszbikusokra és „férjekre”/aktív leszbikusokra. Előbbiek női szerepe abban mutatkozott meg, hogy hosszú haját, kendőt és szoknyát viseltek. Az ő feladatuk volt a „férjükről” való gondoskodás és „takarítás”. Utóbbiak „férfi aspektusa” pedig abban nyilvánult meg, hogy általában rövid hajuk volt, férfi becenevet és ruhát viseltek, férfiasan és zsebre tett kézzel jártak, gyakran tetováltatták magukat és szinte mindig dohányoztak. A „férjek” között voltak olyanok, akik nem szerettek a nőekkel zuhanyozni, és inkább kifejezetten férfias – például szerelői – munkát végeztek volna. Általában az erősebb, robusztusabb nők töltötték be a „férj” szerepét, aminek a választása általában a kapcsolat feletti uralás igényét jelentette. A férfias viselkedés egyébként – akár a mai börtönökben – gyakran társult az agresszió szabadabb jellegű kinyilvánításával.

⁴⁷ Baldaev 2010. 211.

⁴⁸ Baldaev 2010. 211.

⁴⁹ Baldaev 2010. 211.

⁵⁰ Horváth 2012. 17.

⁵¹ Idővel sok nő képtelenné vált a menstruálásra. Volt, akinek fél év raboskodás után hónapokig vagy akár évekig kimaradt a nehéz fizikai munka, a folyamatos stressz és az alultápláltság miatt. Egyes nők szerint azonban azért nem voltak képesek a menstruációra, mert félfévente átestek egy injekciós kezelésen. Mások szerint viszont az ételükbe kevert szer okozta a havciklus ideiglenes megszűnését.

Láthattuk, hogy a Gulágon nem számított értéknek az élet, a nők (a férfiakhoz hasonlóan) semmilyen joggal sem rendelkeztek, teljes kiszolgáltatottságban, állandó megaláztatások és bántalmazások közepette éltek. Számtalan parancsnok és őr szemében „játékszernek” számítottak, akiknek csupán az a dolguk, hogy dolgozzanak, „bűnhődjenek” és teljesítsék „parancsolóik” minden abszurd és megalázó kívánságát. Egyfajta „sakkbábuként” tekintettek rájuk, akiknek úgy kell mozogniuk, ahogy az őrök akarják – gondoljunk például az elveszített kártyapartik esetére. Így nem csoda, hogy az alsóbbrendűnek számító és védtelen nők közül idővel sokan öngyilkosságba menekültek, vagy pedig egy örrel, előnyös státuszban lévő urkával, lesbikussal való kapcsolatban kerestek menedéket.

Felhasznált irodalom

Primer források

Baldaev, Dancig Szergejevics: Drawings – from the – Gulag. FUEL Publishing 2010.

Fényes Tóth Olga: Nők a szovjet börtönében. Riport-regény. Hn., 1959.
<http://varsanyhavasi.tk/read/?id=KJAtAQAAIAAJ&format=pdf&server=1> (Ln: 2017.02.05.)

Prilozsenyije № 12. Norma № 12 dovolsztvija zakljucsonnih v ispravityelno-trudovih lagerjah i kolonijax NKVD SzSzsZR 1939.

Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. vescsevogo dovolsztvija zakljucsonnih, nahodjascsihszja v lagerjah i NTK GULAGa NKVD SzSzsZR. 1939.

Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).
<https://www.currenttime.tv/a/29281538.html> (Ln: 2020.01.23.)

Zemskov, Viktor Ny.: Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban. Bp. 1991.

Szakirodalom és interneten hozzáférhető tanulmányok

Alexopoulos, Golfo: Illness and inhumanity in Stalin’s gulag. New Haven and London, 2017.

Applebaum, Anne: A Gulag története I. Bp. 2005.

Bárdonicsek Dominika: A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női táborai (1934-1953). MOSZT Könyvek 13. Pécs, 2019.

Czéh Zoltán: A Gulag, mint gazdasági jelenség. 1995. Eszmélet, 1995. tél, 28. sz. 193223.

Gereben Ágnes: Megtorlások a Szovjetunióban. Hn., 2013. 319329.

Gulag (also: GULag, GULAG). Dimensionen des Gulag. <http://www.ausstellung-gulag.org/en/exhibition/subject/gulag-also-gulag-gulag.html> (Ln: 2020.01.23.)

Horváth Éva: Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőknek. Hn., 2012.

Rózsás János: Duszja nővér. Egy ápolónő életmentő embersége a Gulagon. Nagykanizsa, 1995.

Vasicek, Caroline: Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag. Boston, 2003.

Ábrák és képek jegyzéke

1. A Gulág női táborai

The Emergence of Joseph Stalin. <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln: 2017.02.14.)

2. Nők és férfiak aránya a Gulág táboraiiban 1934 és 1948 között (százalékban)

Zemskov 1991. 7071.

3. Szuszanna Pecura regisztrációs kártyája

Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).
<https://www.currenttime.tv/a/29281538.html> (Ln: 2020.01.23.)

4. Női kényszermunkások számára kiosztott tárgyak (Fő)

Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

5. Büntetésből csökkentett napi porció (Fő/gr)
Prilozsenyje № 12. Norma № 12. 1939.; Bell 2011. 144.

6. A "szeretők" kiválogatása
Baldaev 2010. 72.

7. A táborok felépítése
Baldaev 2010. 6263.